

تأثیر مؤلفه سرمایه اجتماعی بر ارتقای توسعه روستایی (مورد مطالعه: دهستان گودین، شهرستان کنگاور)

دکتر فضیله‌خانی^۱، دکتر مجتبی قدیری معصوم^۲ و احمد ملک‌ان^۳

چکیده

سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم نوینی است که امروزه در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع مدرن مطرح شده است. نظریه سرمایه اجتماعی به طور ذاتی بسیار ساده است ایده محوری آن را می‌توان در دو کلمه اهمیت روابط خلاصه کرد. به این معنی که افراد با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آنها اعضای جامعه قادر به همکاری با هم و از طریق ایجاد پیوندهایی بین آنها می‌توانند به کسب چیزهایی که به صورت فردی نمی‌توانستند به دست آورند، نائل شوند.

جامعه آماری در این تحقیق دهستان گودین از توابع شهرستان کنگاور که از نظر توسعه در سطوح مختلفی قرار دارند انتخاب شد در این راستا با استفاده از خوشه‌بندی روستاها به سه سطح (توسعه‌یافته، رو به توسعه و کمتر توسعه‌نیافته) طبقه‌بندی شد و با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۲۹۲ خانوار برآورد شد. هدف از این پژوهش نیز این بود که آیا اختلاف بین روستاها ریشه در برخورداری بیشتر از سرمایه اجتماعی در روستاهای توسعه یافته‌تر دارد.

روش پژوهش در این تحقیق توصیفی-تحلیلی است و داده‌های مورد نظر از روش کتابخانه‌ای، سازمان‌ها و نهادهای مربوطه و روش میدانی جمع‌آوری شد و در نهایت برای تحلیل از دو دسته آزمون‌های توصیفی (میانگین) و استنباطی آزمون‌های آماری همبستگی پیرسون و به منظور تأثیر مؤلفه‌ها از رگرسیون گام به گام استفاده کردیم. در نهایت، به این نتیجه رسیدیم بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد و بیشترین تأثیر را تعهد که ۲۳ درصد از تغییرات توسعه را پیش‌بینی می‌کند و در مرحله بعد تعهد با مشارکت مطرح می‌شود که ۲۸ درصد از تغییرات توسعه را پیش‌بینی می‌کند.

کلیدواژگان: سرمایه اجتماعی، اعتماد، انسجام، تعهد، مشارکت، دهستان گودین.

۱. دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه تهران

۲. استاد گروه جغرافیا، دانشگاه تهران

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول

rural_malekan@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

همواره توسعه جوامع روستایی از مهمترین دغدغه‌های ذهنی محققان در کشورهای در حال توسعه بوده و از جنبه‌های مختلف بررسی شده است. از آنجا که توسعه فرایندی چندبُعدی است، در برهه‌های مختلف زمانی مبتنی بر دیدگاه‌های خاص تعریف شده است. بر این اساس، در آغاز شکل‌گیری مفهوم توسعه، تأکید اصلی بر دیدگاه‌های اقتصادی (مواردی از قبیل رشد تولید ناخالص ملی، کاهش فقر، رشد سرانه، رفع بیکاری، سرمایه فیزیکی و ...) بود. پس از سپری شدن این مقطع زمانی، نگرشی جدید به مفهوم توسعه شکل گرفت که ویژگی عمده آن گذر از شاخص‌های معطوف به رشد اقتصادی بود. در این راستا در دهه ۱۹۶۰ نئوکلاسیک‌هایی همچون شولتز و بکر ایده سرمایه انسانی را مطرح کرده و از سال‌های ۱۹۸۰ نیز مفهوم سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های بنیادین رشد و توسعه هر جامعه‌ای که حوزه‌های متفاوتی از جمله توسعه روستایی، توسعه اقتصادی - اجتماعی کلان شهرها، بهبود مدیریت در زمینه‌های مختلف و ... را دربر می‌گیرد، مطرح گردید.

از آنجایی که اکثریت مناطق روستایی به‌ویژه در جهان سوم از سرمایه فیزیکی و مالی در سطح پایین و محدودیت‌هایی در ارتباط با منابع طبیعی برخوردار هستند، از این رو سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک سرمایه در راستای پذیرش و به‌کارگیری برنامه‌های توسعه بسیار مؤثر می‌باشد. سرمایه اجتماعی می‌تواند مکمل مناسبی برای سرمایه‌های مالی و اقتصادی باشد و کاستی‌های آن را جبران نماید زیرا بسیار کم‌هزینه و پایان‌ناپذیر است و می‌تواند ارتقای امنیت و کاهش انحرافات اجتماعی را برای جامعه روستایی به ارمغان بیاورد. بر این اساس، همین عوامل محققان توسعه روستایی را بر آن داشت تا رویکرد متداول یعنی برنامه‌ریزی متمرکز (بالا به پایین) را کنار گذاشته و برای عناصر بومی در فرایند توسعه در قالب سرمایه اجتماعی و انسانی، وزن و اهمیت بیشتری قائل شوند و آن را به‌عنوان حلقه مفقوده توسعه روستایی در نظر بگیرند.

از این رو، در نظام اجتماعی کنونی، سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از شاخصه‌های بنیادین رشد و توسعه هر جامعه‌ای مطرح است. این مفهوم حوزه‌های متفاوتی از جمله توسعه روستایی، توسعه اقتصادی - اجتماعی کلان‌شهرها، بهبود مدیریت در زمینه‌های مختلف و سطوح مختلف خرد و کلان و ... را دربر می‌گیرد. یکی از شروط لازم برای پیشرفت و توسعه

همه‌جانبه جامعه، گسترش انسجام اجتماعی، بسط مشارکت اجتماعی و اعتماد متقابل فرد - جامعه - دولت است (رستمعلی‌زاده، ۱۳۸۷: ۷). پژوهش‌های متعدد نشان داده است که جوامع پیشرفته از سطوح بالاتر سرمایه اجتماعی از قبیل اعتماد، مشارکت، همبستگی، ثبات و ... برخوردارند، اما سرمایه اجتماعی و رابطه آن با توسعه در ایران، به ویژه نواحی روستایی به‌طور کامل شناخته نشده است. از آنجایی که بیشتر برنامه‌های توسعه روستایی در کشور قبل و بعد از انقلاب به موفقیت کامل دست نیافته‌اند لزوم توجه به واکاوی ابعاد مختلف این عدم موفقیت لازم و ضروری است. بدون تردید می‌توان گفت که از جمله دلایل شکست بسیاری از برنامه‌های توسعه روستایی در ایران عدم توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی در ابعاد گوناگون این برنامه‌ها است (اکبری: ۱۳۸۳، ۵)، و این امید برای بسیاری از کارشناسان توسعه ایجاد شده که با استفاده از آن شاید بتوان از دور باطل عقب‌ماندگی به‌ویژه در سطح روستا رهایی یافت (قاسمی و همکاران: ۱۳۸۹، ۲۴۴).

در همین راستا سوال این پژوهش این است که آیا بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی ارتباط معناداری وجود دارد؟ تا با سنجش متغیرهای مختلف سرمایه اجتماعی تأثیر آن را در توسعه روستایی بررسی، تحلیل و نقش آن را در پیشبرد طرح و برنامه‌ها بررسی نماید. بر این اساس ابتدا باید جایگاه سرمایه اجتماعی را در روستاهای مورد نظر را تعیین نمود تا بتوان به اهداف مورد نظر یعنی تأثیر آن بر ارتقای توسعه دست یافت.

مبانی نظریه‌ای

سرمایه اجتماعی از جمله مفاهیم نوینی است که امروزه در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع مدرن مطرح شده است. این مفهوم از سالهای ۱۹۹۰ برای نخستین بار از سوی جامعه شناسان فرانسوی و آمریکایی (توکویل، بوردیو، کلمن، پاتنام و...) مطرح گردید. ایده محوری آن را می‌توان در چگونگی روابط خلاصه کرد. به این صورت که افراد با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آنها اعضای جامعه قادر به همکاری با هم و از طریق ایجاد پیوندهایی بین یکدیگر می‌توانند به کسب چیزهایی که به صورت فردی نمی‌توانستند به دست آورند یا به سختی قابل اکتساب بوده‌اند نایل آیند. این سرمایه تشکیل نوعی دارایی را ایجاد می‌کند که همان قدر که در زمینه اولیه خود مفید است، می‌تواند در سایر

مجموعه‌ها نیز مفید باشد (غفاری: ۱۳۸۵، ۷۷-۷۶). به‌طور خلاصه برجسته‌ترین نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی را در جدول زیر ارائه شده است:

جدول ۱: معرفی نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی

نظریه‌پردازان	تعریف	مؤلفه‌ها
رابرت پاتنام	ویژگی‌های سازمان اجتماعی از جمله اعتماد، شبکه‌ها که همکاری و هماهنگی را برای منفعت متقابل تسهیل می‌کند. در مجموع پاتنام سرمایه اجتماعی را اعتماد، هنجارهای روابط متقابل و شبکه‌های افقی تعامل می‌داند که خود تقویت‌کننده و خود افزون می‌باشند که ویژگی بازتولیدی آن منجر به تعامل با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، مشارکت مدنی و ... می‌گردد و به دنبال آن می‌توانیم شاهد عملکرد بهتر نهادهای مدنی باشیم (الوانی و شیروانی: ۱۳۸۵، ۲۸-۲۶).	۱- شبکه‌ها: محور اصلی نظریه پاتنام می‌باشد و معتقد است که افراد با تعاملات مکرر یاد می‌گیرند که به هم اعتماد کنند و این عمل به نوبه خود منجر به ایجاد هنجارهای اجتماعی و اعتماد می‌شود. (Putnam: 2004, 56-60). ۲- اعتماد: اولین جزء سرمایه اجتماعی می‌باشد که به نوع ارتباط بین افراد مربوط می‌شود، که رابطه تنگاتنگی با ارتباط متقابل تعمیم یافته دارد (شارح پور: ۱۳۸۳، ۴۳). و می‌توان آن را واگذاری منابع به دیگران دانست (درانی و رشیدی: ۱۳۸۷، ۱۳) ۳- هنجارهای همیاری (اجتماعی): این هنجارها در جامعه حق کنترل یک عمل را از یک بازیگر به دیگران انتقال می‌دهد و از طریق اجتماعی شدن و نیز مجازات‌ها در جامعه تلقین و تثبیت می‌شود (حجتی کرمانی: ۱۳۸۵، ۱۹)
جیمز ساموئل کلمن	برجسته‌ترین جامعه شناسی است که مظره سرمایه اجتماعی مدیون وی می‌باشد. وی سرمایه انسانی را هدف غایی و سرمایه اجتماعی را ابزاری برای حصول سرمایه انسانی مطرح می‌کند و از یک سو بخشی از ساختار اجتماعی و از سوی دیگر شکل دهنده تعهدات، مجموعه‌ای از هنجارها و ... که انواع معینی از رفتار را تشویق می‌کند (جیلی سینیکی: ۱۳۹۰، ۲۹). نهایتاً اینکه سرمایه اجتماعی را شیء واحدی نمی‌داند، بلکه جنبه‌های متفاوت ساختار اجتماعی را دربر می‌گیرد که کنش جمعی را ترویج می‌کند (Rosenfeld, 2001: 284). و دستیابی به هدف‌های معینی را که در نبودن آن دستیافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد (مظفرپور: ۱۳۹۰، ۲۷-۲۵)	الف) هنجارهای اجتماعی: هنجارها و باید و نبایدهایی که مانع جرم و جنایت می‌شوند بدیهی است که این هنجارها وظیفه دولت را در حفظ امنیت تسهیل می‌کند (حجتی کرمانی: ۱۳۸۵، ۱۴). ب) تعهدات و انتظارات: در این مؤلفه دو عنصر سطح اعتماد و محیط اجتماعی که بازپرداخت تعهدات را که برعهده دارد تعیین می‌کند و در نهایت منجر به احساس ارزش‌های مشترک و هویت مشترک می‌شود: Spellerberg (2001, 11). نکته قابل توجه این است که نظام تعهدات از یک سو، باعث ایجاد همبستگی و از سوی دیگر باعث بی‌قرینگی در خدمت و پاداش می‌گردد (عطاری: ۱۳۸۶، ۹۷-۹۶). ج) ظرفیت بالقوه اطلاعات: جزء ذاتی سرمایه اجتماعی می‌باشد که در فراهم ساختن شالوده‌ای برای کنش اهمیت پیدا می‌کند (ارشادی: ۱۳۸۸، ۲۲-۲۱)

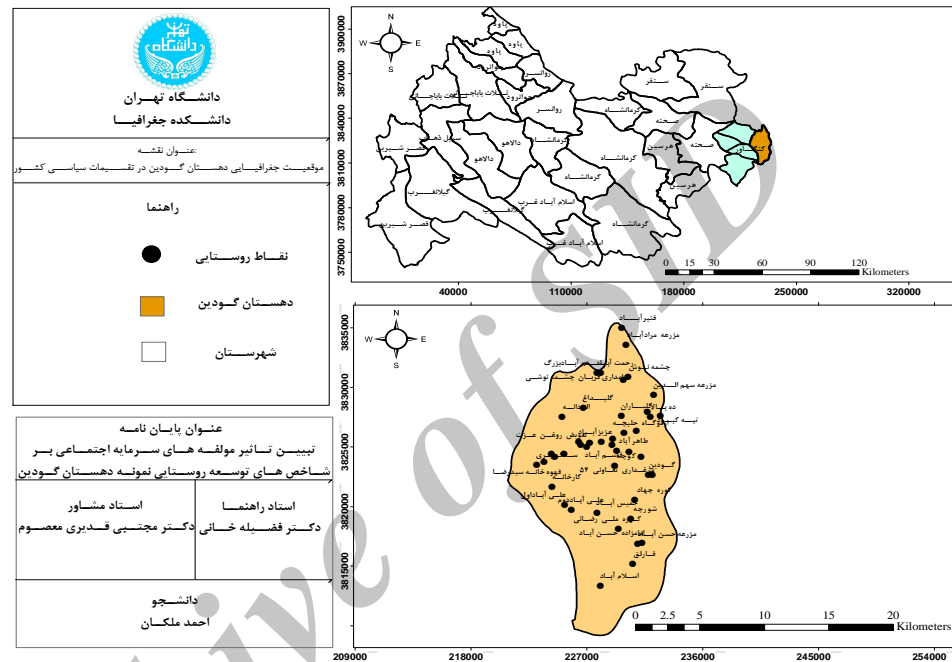
رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی

توسعه از جمله مفاهیمی می‌باشد که با زندگی افراد رابطه تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه می‌باشد که در بعد وسیع‌تر مباحثی همچون عدالت و سرمایه اجتماعی از موضوعات اساسی توسعه می‌باشد (ازکیا: ۱۳۸۴، ۴۷). حال از آنجایی که بخش عظیمی از جمعیت در مناطق روستایی می‌باشند، توسعه روستایی بخش اجتناب‌ناپذیر توسعه ملی است (خانی: ۱۳۸۵، ۱۷۲). از این رو، این مهم بیش از هر چیزی در گرو توسعه سرمایه اجتماعی (از طریق مشارکت، همیاری، تعهد و اعتماد) می‌باشد (آقا نصیری: ۱۳۸۹، ۱۷). جوامع روستایی برای مدیریت ریسک به سرمایه اجتماعی نیاز دارند چرا که روابط روستایی معمولاً بسته و چهره‌به‌چهره است. این قیود غیررسمی و هنجارهای سنتی سبب ایجاد شبکه ارتباطی کم‌خطر و بی‌خطر شده و این امر موجب می‌شود روستاییان درآمد خود را هم تراز با تغییرات فصلی تنظیم کنند (توکلی و همکاران: ۱۳۹۰، ۴۶). از این رو، بالاند معتقد است که در سایه تقویت سرمایه اجتماعی نیروی عظیم هم‌افزایی ایجاد می‌شود و این نیروها بستر را جهت حمایت برنامه‌های رشد و توسعه روستایی فراهم می‌کند (Bland: 2005,10)، در این راستا بارت نیز معتقد است که سرمایه اجتماعی نقش مهمی در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی، مشارکت در حوادث غیرمترقبه، توزیع بهینه منابع و امکانات و منابع، کاهش هزینه‌های تولید، افزایش بهره‌وری نیروی کار و کاهش بیکار روستایی دارد (Barret: 2008,12-14)، که به دنبال آن می‌توانیم شاهد افزایش سطح زندگی، بهبود وضعیت اقتصادی ساکنان باشیم که در نهایت، منجر به تثبیت جغرافیایی در مناطق روستایی می‌شود (Falk & Kilpatrick, 1999,20-30). به‌طور خلاصه می‌توان گفت سرمایه اجتماعی شرط لازم برای توسعه هر سیستم اجتماعی و مقدمه ایجاد جامعه مدنی می‌باشد (غفاری: ۱۳۹۰، ۱۴۷)، تا جایی که آنتونی گیدنز معتقد است هنگامی که سرمایه اجتماعی کاهش پیدا کند تبعیض، نابرابری، مهاجرت، فقدان اعتماد عمومی، کاهش مشارکت اجتماعی، کاهش امور خیریه، افزایش انحرافات و اعتیاد و شکاف بین نسلی خواهیم بود (Arbab: 2011,25). بنابراین این سرمایه را می‌توان سیمان انسجام بخش میان سطوح گوناگون (انسان‌ها با همدیگر، سازمان‌ها با انسان و حتی در سطوح بین‌المللی) تلقی کرد و با فقدان آن سایر سرمایه‌ها اثربخشی خود را از دست داده و پیمودن راه توسعه بسیار دشوار

می‌شود (ملکان و ملکان: ۱۳۹۰، ۶۹).

محدوده مورد مطالعه

دهستان گودین از توابع بخش مرکزی شهرستان کنگاور است که در منتهی‌الیه شرقی این استان، در مجاورت استان همدان قرار گرفته است، به گونه‌ای که از سه طرف توسط استان همدان احاطه شده است و تنها از سمت غرب با استان کرمانشاه ارتباط می‌یابد (تقی‌پور: ۱۳۷۴، ۱ و حکمتی: ۱۳۷۲، ۲۰).

شکل ۱: موقعیت محدوده مورد مطالعه

روش پژوهش

روش پژوهش کمی مبتنی بر توصیف و تحلیل داده‌ها در یک مقطع زمانی خاص است که داده‌ها نیز از طریق بررسی میدانی و پیمایش و مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است.

جامعه آماری

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد استقرایی و با استفاده از تکنیک‌های نمونه‌گیری، سعی در تعمیم نتایج حاصله از این تحقیق به جامعه است. جامعه آماری این پژوهش روستاهای دهستان گودین و واحد تحلیل نیز سرپرست خانوار است. جامعه نمونه این پژوهش با توجه به فرمول کوکران، ۲۹۲ خانوار برآورد شده است.

همچنین به نسبت جمعیت هر سطح، پرسشنامه تهیه و توزیع شد. به‌منظور پایایی پرسشنامه از آماره آلفا کرونباخ استفاده شد که عدد ۰/۷۸ به‌دست آمد. برای سنجش روایی ابزار تحقیق نیز از نظر متخصصین استفاده شد. در راستای تحلیل داده‌های آماری از دو دسته آمار توصیفی و آمار استنباطی و ... استفاده می‌گردد.

یافته‌های تحقیق (یافته‌های توصیفی)

اعتماد: این متغیر از طریق گویه‌های مختلفی مورد سنجش قرار گرفت. نتایج سنجش این متغیر در روستاهای مختلف به تفکیک در جدول شماره (۲) ارائه شده است. نتایج بیانگر آن است که اهالی روستای کارخانه در زمینه اعتماد اجتماعی به مسئولین و سایر اهالی از موقعیت بهتری برخوردارند و یا بعبارتی اعتماد بیشتری به یکدیگر دارند. روستاهای گودین، قارلق، علی‌آباد اول و علی‌آباد دوم در رده‌های بعدی قرار دارند.

Archive

جدول ۲: وضعیت اعتماد در روستاها

گویه‌ها	گودین	قارلق	کارخانه	علی آباد اول	علی آباد دوم
به نظر من در دوستی با روستاییان می‌توان به آنان اعتماد کرد.	۳۰۵	۲۹۰	۳۵۰	۲۷۹	۲۵۳
به نظر من می‌توان روی قول و قرارهای اهالی روستا حساب کرد.	۲۸۵	۲۹۵	۳۳۵	۳۱۱	۲۵۳
همسایگانم به نظر من در امور مختلف اهمیت می‌دهند.	۳۴۰	۳۰۵	۳۴۵	۳۱۱	۲۵۳
از وضعیت اقتصادی و فرهنگی اهالی روستا و همسایگانم خبر دارم.	۳۴۵	۲۳۰	۳۱۰	۲۸۴	۲۹۳
حاضرزم زمین‌های خودم را با همسایگانم یکپارچه کنم.	۳۶۵	۳۶۰	۲۷۰	۲۶۸	۲۶۰
به نظر من همسایگانم حق مالکیت آب و زمین را رعایت می‌کنند.	۳۲۰	۳۰۵	۲۶۵	۲۷۹	۳۲۷
برای گرفتن حقوق خودم باید شخصا با روستاییان روبرو شوم.	۳۰۵	۳۲۰	۲۶۵	۳۳۷	۲۷۳
وضعیت من برای روستاییان اهمیت دارد.	۳۳۰	۲۶۵	۲۷۰	۲۸۴	۲۴۷
در موارد مورد نیاز می‌توانم به حمایت‌های اهالی روستا از جمله قرض گرفتن پول دلگرم باشم.	۲۸۰	۳۳۵	۳۷۵	۲۲۶	۲۶۰
در صورت ضرورت وسایل مورد نیاز کشاورزی را می‌توانم از سایرین قرض بگیرم.	۳۴۰	۳۵۵	۳۴۰	۲۷۹	۱۹۳
اهالی روستا در مواقع ضروری از جمله دریافت وام مرا ضمانت می‌کنند.	۲۰۵	۲۷۵	۳۵۰	۳۰۰	۲۸۷
برای ازدواج فرزندان خود ترجیح می‌دهم از اهالی روستا انتخاب کنم.	۲۶۵	۳۲۰	۳۴۰	۲۶۳	۳۰۰
در صورت غیبت از روستا می‌توانم نگهداری اموال خود را برای مدتی به سایر اهالی واگذار کنم.	۳۷۵	۳۹۰	۳۷۵	۳۱۱	۲۸۷
به نظر من دهباری نقش خود را به خوبی انجام می‌دهد.	۳۲۵	۱۹۰	۲۳۵	۲۳۷	۳۷۳
به نظر من شوراهای اسلامی می‌توانند بهتر از این عمل کنند.	۴۳۵	۴۸۵	۴۵۵	۳۴۷	۲۶۷
مدیران اجرایی روستا به نیازها و درخواست‌های من اهمیت می‌دهند.	۲۶۰	۲۵۰	۳۰۵	۲۲۱	۲۸۰
به نظر من مدیران روستا به امور همه اهالی روستا را به طور یکسان و عادلانه رسیدگی می‌کنند.	۲۳۵	۱۹۰	۲۱۵	۲۰۵	۲۸۷
به نظر من مسئولین روستا جزء منتخبین واقعی مردم هستند.	۲۰۵	۱۷۰	۲۹۰	۲۳۷	۲۶۷

تعهد اجتماعی: میانگین کلی گویه‌های مربوط به مؤلفه تعهد اجتماعی نشان از کم‌رنگ بودن آن در روستاهای مورد مطالعه دارد. همانطور که در جدول شماره ۲ نشان داده شده، توافق بر پذیرفتن مسئولیت‌های اجتماعی بسیار پایین و حتی با مقوله‌های مربوط به تقویت‌کننده سرمایه اجتماعی نیز مخالفت وجود دارد. برای مثال میانگین پاسخ به گویه "انجام کار برای دیگران وقتی بدانید که انجام آن برای شما سودی ندارد" در حدود ۲.۸۸ است که نشانگر کمبود توافق در این زمینه است به عبارت دیگر پاسخ‌دهندگان معتقدند که انجام کار برای دیگران مستلزم دریافت سود است. در زمینه گویه‌های منفی مانند "به نظر من این که افراد

روستا در اماکنی مثل مسجد جمع شوند و در مورد مشکلات صحبت کنند، هیچ دردی را دوا نمی‌کند“ توافق وجود داشته و پاسخ‌دهندگان با عدم فایده تجمع در اماکن عمومی برای حل مشکلات موافقت کردند. در جدول زیر نتایج پژوهش به تفکیک روستاها ارائه شده است.

جدول ۳: وضعیت تعهد در روستاها

گویه‌ها	گودین	قارلق	کارخانه	علی آباد اول	علی آباد دوم
انجام کار برای دیگران وقتی بدانید انجام آن برای شما سودی ندارد	۳۳۰	۳۰۵	۳۲۰	۲۸۹	۲۰۰
حاضرم اداره مزرعه دیگر اهالی روستا را وقتی اتفاقی برای یکی از آنها بیفتد را برعهده بگیرم.	۳۸۰	۳۹۵	۳۵۵	۲۹۷	۲۶۷
حاضر به همکاری در جهت انجام فعالیت‌های ترویجی مانند تسطیح اراضی هستم.	۲۹۵	۳۷۵	۳۷۰	۲۶۰	۲۰۰
به نظر من این که افراد روستا در اماکنی مثل مسجد جمع شوند و در مورد مشکلات صحبت کنند، هیچ دردی را دوا نمی‌کند.	۲۲۰	۳۳۵	۲۸۵	۴۲۱	۴۹۳
من فکر می‌کنم عضویت در انجمن‌ها، تعاونی‌ها و شوراها موجب دردرس است و بهتر است آدم خود را کنار بکشد.	۲۵۵	۲۸۵	۲۹۵	۳۲۶	۳۸۰
به نظر من هر کس مسئول کار و زندگی خودش می‌باشد و نه مسئول کار و زندگی دیگران	۲۶۰	۲۲۰	۲۵۵	۳۲۱	۳۴۰

همانطور که در جدول ملاحظه می‌نمایید روستای علی‌آباد دوم از نظر عدم تعهد اجتماعی افراد و مسئولیت‌پذیری در جایگاه اول قرار داشته و روستاهای علی‌آباد اول، گودین، قارلق، و کارخانه در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

مشارکت: این مؤلفه در فرایند توسعه از چنان جایگاهی در تعاریف نظری برخوردار است که طبق گزارش توسعه انسانی، توسعه باید توسط مردم جریان یابد و نه مردم به دور توسعه، به گونه‌ای که توسعه باید موجب توانمندسازی و تفویض اختیار به افراد و گروهها شود و نه تضعیف آنها (رضوی: ۱۳۹۰، ۳۰). به‌منظور سنجش این مؤلفه نیز از طیف لیکرت استفاده نمودیم.

جدول ۴: وضعیت مشارکت در روستاها

اولویت					گویه‌ها
علی‌آباد دوم	علی‌آباد اول	کارخانه	گودین	قارلق	
۱	۲	۳	۴	۵	در انتخابات مربوط به شورا و سایر انتخابات مشارکت می‌کنم
۲	۱	۳	۵	۴	در مدیریت روستای محل سکونت خود مشارکت دارم
۴	۲	۳	۵	۱	در جلسات شورای روستای خود شرکت می‌کنم
۲	۱	۵	۳	۴	برای مشارکت مالی در امور روستا آمادگی دارم
۲	۱	۵	۳	۴	تمایل مراجعه به سازمان‌های اداری خارج از روستا جهت انجام امور مربوط به روستا را دارم
۲	۳	۴	۵	۱	حاضریم بدون دریافت دستمزد در ساخت امکانات آموزشی و رفاهی روستا همکاری کنیم
۱	۲	۳	۵	۴	حاضریم جهت ساخت جاده روستای خود مبلغی را پرداخت کنیم
۱	۲	۵	۴	۳	مشارکت در مقاوم‌سازی بافت فیزیکی روستا
۲	۱	۵	۳	۴	تمایل به مشارکت و کمک جهت انجام پروژه‌های عمرانی روستا
۱	۲	۴	۵	۳	کمک به منظور توسعه خدمات زیربنایی
۱	۲	۴	۵	۳	مشارکت در برگزاری مراسم مذهبی و اعیاد
۳	۴	۲	۵	۱	داوطلب برای عضویت در انجمن‌ها و شوراهای دهیاری
۳	۲	۵	۱	۴	صرف وقت و هزینه برای بهبود شرایط زندگی روستا
۱	۲	۳	۴	۵	همکاری برای حفظ و نگهداری منابع طبیعی در روستا
۱	۲	۵	۴	۳	رفت و آمد با مردم روستا و همسایگان
۲	۱	۵	۴	۳	احساس رضایت از کار کردن با سایر روستاییان
۱	۲	۳	۵	۴	مشورت در برخی از امور مربوط به کار و خانواده با همسایگان و سایر اهالی
۵	۲	۴	۳	۱	همکاری در طرح‌های مربوط به ساخت و ساز از جمله، تکیه، مساجد، حسینیه و غیره
۲	۱	۴	۵	۳	ساخت و ساز مساجد و حسینیه‌ها را کاملاً دولت باید انجام دهد و ما هیچ مشارکتی نکنیم.
۱.۹۴	۱.۸۴	۳.۹۴	۴.۱۰	۳.۱۵	میانگین امتیازات

یافته‌ها نشان می‌دهد که روستاهایی که از نظر توسعه شرایط بهتری دارند، به دلیل اینکه تعهد بیشتری نسبت به هم دارند، نسبت به هم احساس همدلی و همکاری بیشتری می‌کنند و همین عامل موجب می‌شود تا برای مشکلات و مسائل جامعه تلاش بیشتر از خود نشان دهند.

همچنین ذکر این نکته ضروری است که به منظور انجام فرایند مشارکت، بسترسازی لازم باید انجام گیرد، به عنوان نمونه در روستاهای توسعه یافته شورا فعال می باشد (بسترسازی برای تقویت مشارکت)، اما در روستاهای توسعه نیافته شورا و سایر نهادهای داوطلبانه، غیرفعال یا نیمه فعال می باشد که می تواند موجب عدم ترغیب مردم به مشارکت شود.

مؤلفه انسجام: حمایت افراد جامعه از یکدیگر و احساس پذیرش از سوی دیگر اعضای جامعه به واسطه احساس همسانی و دگرخواهی اعضا و به طور کلی تعلق جمعی میان اعضای جامعه که حاصل پذیرش و درونی کردن نظام ارزشی و هنجارهای یک جامعه و وجود تعلق جمعی و تعامل میان اعضای جامعه است (Grootert & swany: 2005,30-40).

جدول ۵: وضعیت مؤلفه انسجام در روستاهای مورد مطالعه

مؤلفه های انسجام	نوع شاخص	گودین	قارلق	کارخانه	علی آباد اول	علی آباد دوم
اهالی روستا تا چه حد اهل نزاع و درگیری هستند.	منفی	۱.۹۵	۲.۶۵	۲.۱۰	۳.۷۴	۳.۴۰
اهالی روستا در مسائل جزئی باهم بگو مگو دارند.	منفی	۲.۲۰	۲.۹۰	۲.۲۵	۳.۵۳	۳.۲۰
اهالی روستا دارای اختلافات مذهبی با یکدیگر هستند.	منفی	۱.۴۰	۲.۵۵	۱.۳۰	۱.۷۴	۲.۵۳
اهالی روستا دارای اختلافات سیاسی با یکدیگر هستند.	منفی	۲.۰۵	۳.۷۵	۱.۶۰	۱.۵۳	۲.۶۰
مور مربوط به روستا به صورت مشارکتی انجام می شود.	مثبت	۳.۴۰	۲.۶۵	۲.۷۵	۲.۴۲	۳.۳۳
در امور روستا همه اهالی می توانند نظرات خود را آزادانه بیان کنند.	مثبت	۲.۹۵	۲.۶۰	۲.۹۰	۲.۹۵	۲.۶۷
مشارکت در طرح ها توسعه روستا مانند طرح های هادی و آبیاری و غیره.	مثبت	۳.۲۰	۲.۵۵	۲.۵۰	۲.۶۳	۲.۹۳
برای حل مشکلات روستا همه اهالی کمک می کنند.	مثبت	۳.۱۵	۲.۴۵	۲.۷۵	۲.۴۲	۲.۷۳

در ارتباط با نظم و انسجام اجتماعی شاخص‌ها به دو دسته مثبت و منفی تقسیم می‌شوند. همانطور که در جدول نشان داده شده شاخص‌های منفی از شرایط بهتری برخوردار بوده و نشان‌دهنده آن است که در روستاهای مورد مطالعه درگیری و نزاع، اختلافات مذهبی، سیاسی در بین ساکنان این روستاها وجود ندارد. با این وجود بین روستاها اختلاف وجود دارد و در روستاهای توسعه‌یافته شرایط مطلوبتری وجود دارد. اما در شاخص‌های مثبت وضعیت متفاوت بوده و در همه روستاها در حد متوسط به پایین می‌باشد.

مؤلفه روابط و شبکه‌های اجتماعی: یک شبکه اجتماعی مجموعه افراد (یا سازمان‌ها یا دیگر موضوعات اجتماعی) است که به یک مجموعه ارتباطات اجتماعی مرتبط است که از جمله آن رابطه دوستی، رابطه همکاری یا تبادل اطلاعات می‌باشد. (مرزبان و قلی‌جان، ۱۳۸۸: ۵۶).

جدول ۶: وضعیت مؤلفه شبکه‌ها و روابط اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه

گویه‌های شبکه‌ها و روابط اجتماعی	گودین	قارلق	کارخانه	علی‌آباد اول	علی‌آباد دوم
رفت و آمد خانوادگی با خویشاوندان و آشنایان	۳.۵۰	۳.۶۰	۳.۹۰	۲.۶۳	۲.۵۰
رفت‌وآمدهای غیرخانوادگی و غیر خویشاوندان	۲.۱۵	۲.۷۵	۲.۴۵	۱.۲۰	۲.۴۰
مراجعه به خارج از روستا برای دیدن اقوام و دوستان	۲.۱۰	۳.۲۰	۲.۸۵	۱	۲.۴۰
دیدار با کارشناسان کشاورزی	۲.۶۰	۱.۸۰	۲.۴۵	۱.۸۰	۱.۷۰
شرکت در جلسات ترویج کشاورزی و سایر جلسات مربوط به توسعه روستایی	۳	۱.۶۵	۲	۱.۲۰	۱.۸۰
شرکت و عضویت در انجمن‌های داوطلبانه مانند بسیج، شورا و ...	۳.۴۰	۱.۶۰	۱.۷۰	۱.۳۵	۱
رتبه روستا	۱۶.۷۵	۱۴.۶۰	۱۵.۳۵	۹.۱۸	۱۱.۱

گویه‌های این مؤلفه همانند امتیازات کلی آن از شرایط یکسانی برخوردار بوده و بجز گویه رفت‌آمدهای خانوادگی سایر گویه‌ها از امتیاز پایینی برخوردارند. شایان ذکر است روستاهای علی‌آباد دوم و علی‌آباد اول از نظر این مؤلفه بدترین شرایط را دارا هستند. به منظور بررسی وضعیت توسعه نیز از مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بر اساس طیف لیکرت استفاده نمودیم.

جدول ۷: بررسی مؤلفه‌های اجتماعی و اقتصادی توسعه در دهستان

توسعه نیافته	توسعه یافته	گویه	مؤلفه‌های اجتماعی و اقتصادی
میانگین	میانگین		
۴	۴	وضعیت روستا از نظر تشکیل صندوق قرض‌الحسنه	
۲	۳	وضعیت روستا از نظر همکاری با نهادها جهت جمع‌آوری اطلاعات به منظور ارائه خدمات بیشتر	
۲	۳	همکاری با مرکز بهداشت در زمینه جمع‌آوری آمار و اطلاعات لازم	
۳	۳	رضایت از امکانات زندگی در روستا	
۳	۴	امنیت رفت و آمد شبانه در روستا	
۳	۳	میزان ارتباط روستاییان با یکدیگر	
۲	۳	کمک به یکدیگر در فصل کار	
۳	۲	سرقت وسایل در روستا	
۴	۳	تمایل شما به مهاجرت از روستا	
۳	۴	وضعیت روستا از نظر ساخت راههای ارتباطی	
۳	۴	وضعیت روستا از نظر یکپارچه‌سازی اراضی	
۳	۴	وضعیت روستا از نظر بازسازی مسکن و بافت کالبدی	
۳	۴	وضعیت روستا از نظر لایروبی نهرها و جوی‌ها	
۲	۴	شراکت در طرح‌های عمرانی روستا	
۳	۴	وضعیت روستا از نظر مقاوم‌سازی مسکن روستایی	

همان‌گونه که در جدول شماره (۷) مشاهده می‌کنیم در تمام مؤلفه‌ها وضعیت روستاهای توسعه یافته به مراتب بهتر از روستاهای توسعه نیافته است.

جدول ۸: وضعیت مؤلفه‌های کالبدی توسعه در روستاهای مورد مطالعه

مؤلفه	گویه	توسعه یافته - میانگین	توسعه نیافته - میانگین
کالبدی	وضعیت روستا از نظر ساخت راههای ارتباطی	۴	۳
	وضعیت روستا از نظر بازسازی کوچه‌ها و معابر	۴	۳
	وضعیت روستا از نظر یکپارچه‌سازی اراضی	۳	۳
	وضعیت روستا از نظر بازسازی مسکن و بافت کالبدی	۴	۳
	رضایت از وضعیت مسکن	۳	۲
	وضعیت روستا از نظر لایروبی نهرها و جوی‌ها	۴	۳
	شراکت در طرح‌های عمرانی روستا	۴	۲
	وضعیت روستا از نظر مقاوم‌سازی مسکن روستایی	۴	۳

همان‌گونه که در جداول گذشته نشان دادیم، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در روستاهای توسعه یافته و روبه توسعه شرایط مطلوبتری نسبت به توسعه نیافته دارا بودند و همین عامل موجب بالارفتن اعتماد و به دنبال آن تعهد افراد نسبت به یکدیگر می‌شود و در نهایت، موجب شکل‌گیری یک جامعه سیستمی شده که همه افراد در آن مشارکت دارند و همین عامل موجب می‌شود که مسائل و مشکلات جامعه برای همه افراد دغدغه ذهنی ایجاد کند و همگی برای رفع آن بسیج می‌شوند، به این دلیل ملاحظه می‌کنیم که این دسته از روستاها نسبت به توسعه نیافته در مورد وضعیت توسعه شرایط بهتری دارند.

یافته‌های استنباطی

با توجه به داده‌های فوق، نتایج توسط آزمون‌های مختلف از جمله همبستگی و رگرسیون مورد سنجش قرار گرفت که یافته‌های آن در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۹: همبستگی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی

متغیر	۱		۲		۳		۴		۵		۶		۷	
	p-value	R	p-value	R	p-value	R	p-value	r	p-value	R	p-value	R	p-value	r
توسعه‌یافتگی	-	-												
سرمایه اجتماعی	<۰/۰۰۱	۰/۵۵	-	-										
مشارکت	<۰/۰۰۱	۰/۴۴	<۰/۰۰۱	۰/۸۹	-	-								
اعتماد	۰/۰۷۸	۰/۱۸	<۰/۰۰۱	۰/۷۸	<۰/۰۰۱	۰/۵۸	<۰/۰۰۱	۰/۵۸	-	-				
تعهد	<۰/۰۰۱	۰/۴۸	<۰/۰۰۱	۰/۶۳	<۰/۰۰۱	۰/۵۳	<۰/۰۰۱	۰/۲۳	۰/۲۸	۰/۲۳	-	-		
انسجام	۰/۳۷۶	۰/۰۹	<۰/۰۰۱	۰/۶۶	<۰/۰۰۱	۰/۴۹	<۰/۰۰۱	۰/۵۵	<۰/۰۰۱	۰/۳۵	<۰/۰۰۱	۰/۳۵	-	-
شبکه اجتماعی	۰/۰۳۸	۰/۲۱	<۰/۰۰۱	۰/۴۳	۰/۰۰۳	۰/۳۰	۰/۲۷	۰/۰۰۸	۰/۳۰	۰/۰۰۳	۰/۲۰	۰/۰۴۷	-	-
آگاهی	۰/۵۹۶	۰/۰۵	<۰/۰۰۱	۰/۵۰	۰/۰۰۱	۰/۳۵	۰/۴۰	۰/۰۰۱	۰/۲۸	۰/۰۰۵	۰/۳۴	۰/۰۰۱	۰/۳۶	<۰/۰۰۱

باتوجه به جدول شماره (۹)، بین توسعه‌یافتگی و سرمایه اجتماعی رابطه آماری مثبت معناداری مشاهده می‌گردد ($p < ۰/۰۰۱$)، یعنی با افزایش نمرات سرمایه اجتماعی، نمرات توسعه‌یافتگی افزایش می‌یابد. همچنین، بین توسعه‌یافتگی و مؤلفه‌های مشارکت، تعهد و شبکه اجتماعی رابطه آماری مثبت معناداری وجود دارد ($p < ۰/۰۵$)، یعنی با افزایش نمرات مؤلفه‌های مشارکت، تعهد و شبکه اجتماعی، نمرات توسعه‌یافتگی افزایش می‌یابد.

ولی رابطه آماری معناداری بین توسعه‌یافتگی و مؤلفه‌های اعتماد، انسجام و آگاهی وجود ندارد ($p > 0/05$).

جدول ۱۰: رگرسیون گام به گام تأثیر مؤلفه‌ها بر توسعه روستایی

مدل	متغیرهای پیش بین	آماره F	p-value	R	R ²	B	Beta	آماره t	p-value
۱	تعهد	۲۷/۸۷	<0/001	0/482	0/233	0/77	0/482	5/28	<0/001
۲	تعهد	۱۷/۶۳	<0/001	0/529	0/279	0/553	0/346	3/29	0/001
	مشارکت						0/164	2/43	0/017

R - ضریب همبستگی چندگانه،

R² - ضریب تعیین،

B - بتای غیراستاندارد،

Beta - بتای استاندارد،

p-value - مقدار احتمال.

باتوجه به جدول ۱۰ در مدل اول تنها مؤلفه تعهد وارد معادله رگرسیون شده است. این متغیر قادر است ۲۳ درصد از تغییرات توسعه‌یافتگی را تبیین کند که این مقدار به لحاظ آماری معنادار است ($p < 0/001$).

در مدل دوم مؤلفه‌های تعهد و مشارکت وارد معادله رگرسیون شدند. این متغیرها قادرند تقریباً ۲۸ درصد از تغییرات توسعه‌یافتگی را تبیین کنند که این مقدار به لحاظ آماری معنادار است ($p < 0/001$). باتوجه به ضرایب بتای استاندارد شده، قدرت تبیین‌کنندگی تعهد بیشتر از مشارکت است.

تعهد و مشارکت به صورت مستقیم (مثبت) تغییرات توسعه‌یافتگی را پیش‌بینی می‌کند. و مؤلفه‌های دیگر به صورت غیرمستقیم در توسعه تأثیر دارند به عنوان نمونه اعتماد یکی از مهم‌ترین عواملی است که موجب می‌شود همه افراد جامعه را به هم پیوند دهد و از پراکندگی به یکپارچگی برساند که بعد از شکل‌گیری افراد نسبت به هم تعهد پیدا می‌کنند، و با شکل‌گیری تعهد در جامعه نظارت افراد بر امور و مسائل بیشتر می‌شود و در نهایت، موجب شکل‌گیری یک جامعه پویا می‌شود که همه افراد برای بهبود آن تلاش می‌کنند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نظریه سرمایه اجتماعی به‌طور ذاتی بسیار ساده است ایده محوری آن را می‌توان در دو کلمه اهمیت روابط خلاصه کرد. با برقراری تماس با یکدیگر و پایدار ساختن آنها اعضای جامعه قادر به همکاری با هم و از طریق ایجاد پیوندهایی بین آنها می‌توانند به کسب چیزهایی که به صورت فردی نمی‌توانستند به دست آورند یا به سختی قابل اکتساب بوده‌اند نایل آیند. انسانها از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها بهم متصل می‌شوند و تمایل دارند که ارزش‌های مشترکشان را با سایر اعضای این شبکه‌ها به اشتراک بگذارند. به میزانی که این شبکه‌ها تشکیل نوعی دارایی را می‌دهند، می‌بایست به‌عنوان شکل‌دهنده نوعی سرمایه تلقی شوند. این سرمایه همان قدر که در زمینه اولیه خود مفید است، می‌تواند در سایر مجموعه‌ها نیز مفید باشد. از این رو، امروزه در جریان توسعه یک کشور در کنار انواع سرمایه (اعم از طبیعی، انسانی و مادی) سرمایه اجتماعی هم به‌عنوان درون‌داد و برون‌داد توسعه به شمار می‌آید. اهمیت این سرمایه در محیط‌های روستایی که با محدودیت‌های طبیعی، مادی و ... مواجه است، نمود پیدا می‌کند، به این دلیل که در محیط‌های با فناوری پایین، سرمایه اجتماعی اغلب به کارایی بیشتر نسبت به تکنیک‌های هماهنگی رسمی منجر می‌شود و از سوی دیگر می‌تواند مکمل سایر سرمایه‌ها باشد و موجب استفاده بهینه از آنها شود.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و توسعه روستایی همبستگی معناداری وجود دارد. اما این ارتباط در رابطه با مؤلفه‌های تعهد و مشارکت نمود بیشتری دارد ولی سایر مؤلفه‌ها به صورت غیرمستقیم در توسعه تأثیر دارند، و باتوجه به جدول (۹) در مدل اول تنها مؤلفه تعهد وارد معادله رگرسیون شده است. این متغیر قادر است ۲۳ درصد از تغییرات توسعه‌یافتگی را تبیین کند که این مقدار به لحاظ آماری معنادار است ($p < 0/001$). در مدل دوم مؤلفه‌های تعهد و مشارکت وارد معادله رگرسیون شدند. این متغیرها قادرند تقریباً ۲۸ درصد از تغییرات توسعه‌یافتگی را تبیین کنند که این مقدار به لحاظ آماری معنادار است ($p < 0/001$). باتوجه به ضرایب بتای استاندارد شده، قدرت تبیین‌کنندگی تعهد بیشتر از مشارکت است.

تعهد و مشارکت به صورت مستقیم (مثبت) تغییرات توسعه‌یافتگی را پیش‌بینی می‌کنند. در نهایت نیز به منظور تقویت سرمایه اجتماعی به منظور ارتقای توسعه روستایی پیشنهادات زیر

ارائه می‌شود:

- تقویت نهادها و انجمن‌های داوطلبانه در مناطق روستایی از یک سو، به منظور درگیر کردن همه اهالی روستا در مورد مسائل و مشکلات روستا و از سوی دیگر، به منظور افزایش روابط چهره به چهره اهالی که خود عامل مهمی در زمینه بیشتر شدن اعتماد در میان جامعه است.
- برگزار کردن دوره‌های آموزشی برای روستاییان به منظور بالارفتن سطح آگاهی جامعه، به این دلیل که بالارفتن آگاهی در جامعه می‌تواند عامل مهمی برای فعالیتهای جمعی و اقدام بر اساس منافع عمومی می‌شود.

Archive of SID

کتابشناسی

۱. آقا نصیری، مریم (۱۳۹۰)، نقش یرمایه اجتماعی در ارتقای بهره‌وری نیروی کار، فصلنامه مجلس و پژوهش، شماره ۶۳؛
۲. اختر محقق، مهدی (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی، انتشارات اخترمحقق؛
۳. ازکیا، مصطفی (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی توسعه روستایی، انتشارات اطلاعات؛
۴. ازکیا، مصطفی؛ حسنی‌راد، کریم (۱۳۸۸)، نقش اعتماد اجتماعی در مشارکت مردم در طرح‌های توسعه روستایی، فصلنامه پژوهش‌نامه علوم اجتماعی؛
۵. اکبری، امین (۱۳۸۳)، نقش سرمایه‌اجتماعی بر مشارکت سیاسی - اجتماعی (نمونه موردی: فارسینج)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران؛
۶. تاجبخش، کیان (به کوشش)، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، چاپ اول، تهران: شیرازه؛
۷. تقی پور، مصطفی (۱۳۷۴)، موقعیت شهرستان کنگاور و حوضه نفوذ آن، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، گروه جغرافیا؛
۸. تقی‌پور، فریده (۱۳۸۶)، نقش فعالیت‌های کشاورزی در توسعه روستایی (نمونه موردی دهستان سردار آباد شوشتر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا؛
۹. توکلی، مرتضی؛ دهقانی، کیومرث و زارعی، رضا (۱۳۹۰)، تحلیلی بر میزان سرمایه اجتماعی در منطق روستایی شهرستان ممسنی (نمونه موردی: بخش دشمن زیاری)، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۴؛
۱۰. حجتی‌کرمانی، فرشته (۱۳۸۵)، رابطه سرمایه اجتماعی و فقر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی؛
۱۱. حکمتی، صحبت‌الله (۱۳۷۲)، جغرافیای ناحیه‌ای کنگاور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا؛
۱۲. دادورخانی، فضیله (۱۳۸۵)، توسعه روستایی و چالش‌های اقتصادی زنان، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۵۲؛
۱۳. دفتر مطالعات اقتصادی پژوهشگاه مجلس، تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی، آذر ۱۳۸۹؛
۱۴. رستمعلی‌زاده، ولی‌الله (۱۳۸۷)، شبکه‌های اجتماعی و انجمن‌های زادگاهی و اثرات آن بر توسعه روستایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی؛
۱۵. رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی، انتشارات قومس؛

۱۶. رضوی، نیلوفر (۱۳۹۰)، ضرورت و مبانی مشارکت کودکان در توانمندسازی جوامع روستایی، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۳؛
۱۷. شارع‌پور، محمود (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی (مفهوم‌سازی، سنجش و دلالت‌های سیاست‌گذاری)، معاونت اقتصادی و برنامه‌ریزی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی مازندران؛
۱۸. شجاعی‌باغینی، مهدی (گردآورنده و مترجم) و همکاران (۱۳۸۷)، مبانی مفهومی سرمایه اجتماعی، چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی؛
۱۹. شریفان ثانی، مریم سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال اول، شماره ۲: ۱۸-۵، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی تهران، زمستان ۱۳۸۰؛
۲۰. عطار، سعید (۱۳۸۶)، سرمایه اجتماعی، جامعه مدنی، دموکراسی و دولت: عناصر دستیابی به توسعه، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۲۹، شماره ۴؛
۲۱. غفاری، غلامرضا (۱۳۹۰)، سرمایه اجتماعی و امنیت انتظامی، انتشارات جامعه‌شناسان، چاپ اول؛
۲۲. غفاری، غلامرضا و حسین رضوانی (۱۳۸۸)، سرمایه اجتماعی، انتشارات کویر؛
۲۳. غفاری؛ غلامرضا و امیدی، رضا (۱۳۸۸): کیفیت زندگی شاخص توسعه اجتماعی، نشر شیرازه، چاپ اول؛
۲۴. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلام‌عباس توسلی، چاپ اول، تهران: جامعه ایرانیان؛
۲۵. قاسمی، وحید، ادیبی سده، مهدی، آذربایجانی، کریم و توکلی، خالد (۱۳۸۹)، رابطه سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۳۶؛
۲۶. کاوسی، اسماعیل و صالحی امیری، رضا (۱۳۸۷)، سرمایه اجتماعی، انتشارات پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، گروه پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی؛
۲۷. کلمن، جیمز (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، چاپ اول، تهران: نی؛
۲۸. مظفر پور، مختار (۱۳۹۰)، نقش سرمایه اجتماعی در پایداری و کارآمدی احزاب سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران؛
۲۹. ملکان، احمد و ملکان، جواد (۱۳۹۰)، رابطه سرمایه اجتماعی و مدیریت شهری، ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۳۹؛
۳۰. میری، غلامرضا؛ جوان، جعفر؛ افراخته، حسن؛ ولایتی، سعدالله و شایان، حمید (۱۳۸۹)، نقش سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی (نمونه موردی: منطقه پشت آب سیستان)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره چهاردهم؛
۳۱. نابی، هوشنگ (۱۳۸۷)، برنامه کامپیوتر در علوم اجتماعی: spss، انتشارات روش؛

۳۲. الوانی، سید مهدی؛ شیروانی علیرضا (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی اصل محوری توسعه ماهنامه تدبیر، سال پانزدهم، شماره ۱۴۷؛
۳۳. الوانی، سیدمهدی؛ شیروانی، علی‌رضا (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی (مفاهیم، نظریه‌ها و کاربردها)، چاپ اول: مانی؛
۳۴. وثوقی، منصور و حیدری، سعیده (۱۳۹۰)، بررسی میزان اعتماد اجتماعی دانشجویان دختر دانشگاه‌های شهر ایلام و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، سال دوم، شماره سوم؛
۳۵. یوسفی، محمدرضا (۱۳۸۳)، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر عملکرد شوراهای اسلامی مطالعه موردی دهستان کندوله شهرستان صحنه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه توسعه روستایی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران؛

36. Arbab, Eliza (2011), function of social capital in sustainable urban development, case: Zahedan city, Uppsala university;
37. Baland, j, (2005), halts degradation of natural resources. Their role for rural communities? New York, us, oxford;
38. Barrett, c (2008), dynamic poverty traps and rural livelihoods. In rural livelihoods and poverty reduction poverty policies, London, routledge;
39. Besser, Terry L, (2009), "Changes in small town social capital and civic engagement," Journal of Rural Studies, Volume 25, Issue 2, April, Pages 185;
40. Falk, I, Kilpatrick, s, (1999), what is social capital? A study of interaction in a rural community: university of Tasmania, Launceston;
41. Fidrmuc, Jan, & Gërkhani, Klarita, (2008), "Mind the gap! Social capital, east and West", Journal of Comparative Economics, Volume 36, Issue 2, June, Pages 266;
42. Grootert, c & Swany, A (2005). Social capital, household welfare and poverty in Burkinafaso. Journal of African economies , 11;
43. Herath, dhammika (2008), Rural development through social capital?, Goteborg university;
44. Inkeles, alex (2000), measuring social capital and its consequences. Policy science: 33;
45. Knack, Stephan, and Keefer, Philip, 1995, institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. Economics and politics 7 november 210-220;
46. Sorensen; Casper (2000). Social capital and rural development. The World Bank.